

У.Ф.Красюк, кандыдат філасофскіх навук,
дацэнт

МЕДЫЯТЫЗАЦЫЯ КУЛЬТУРНАЙ ПРАСТОРЫ ЎСХОДНЕЕЎРАПЕЙСКАГА РЭГІЁНУ І ФЕНОМЕН САМАБЫТНАСЦІ БЕЛАРУСКАЙ КУЛЬТУРЫ: ГІСТАРЫЧНЫ АСПЕКТ

XIX ст. – надзвычай важны перыяд у развіцці беларускай культуры. Гэта быў час станаўлення беларускай нацыі, фарміравання нацыянальнай самасвядомасці. Працэс быў складаны, праходзіў ва ўлонні ўзаемадзеяння культур беларуска-славянабалцкага сумежжа. Узаемадзеянне мела неадназначны характар, у пачатку стагоддзя яно адчула моцны ўплыў польскай культуры.

У такіх умовах культурная экспансія з боку Польшчы і прапольскіх колаў, пад якой можна разумець пашырэнне сферы ўздзеяння гэтай дамінуючай культуры за першапачатковыя свае межы, на беларускіх землях сустрэла супрацьстаянне. У значнай ступені гэтаму садзейнічала тое, што культурнай дыскрымінацыі супрацьстаялі не толькі сялянства і гарадскія нізы, але і прадстаўнікі шляхецкага саслоўя.

На Беларусі ў параўнанні з суседнімі Польшчай і Расіяй была найбольш моцная праслойка засцянковай шляхты. Яе гаспадарка і лад жыцця, хаця і былі лепшымі ў параўнанні з сялянскімі, аднак разам пакутавалі ад усялякай варожай навалы, войнаў. Таму жыццёвыя памкненні шляхты, як, дарэчы, і большасці магнатаў, былі накіраваны на справы краю, а не на ўмацаванне і ўладкаванне жыцця далёкай і не заўсёды зразумелай Польшчы. Гэта датычыла і эканамічнага, і сацыяльна-палітычнага, і культурнага жыцця. Нарадзіўшыся на гэтых абшарах, маючы тут глыбокія і даўнія карані, шляхта непарыўна была звязана з інтарэсамі сваёй Радзімы.

У мясцовай прыпалячанай шляхты «жыла і любоў да беларускага народа і краю, да яго звычайў, у каторых узраслі мясцовыя палякі, і нават да мовы, каторая не была ім чужой, бо зналі яе змалку ад нянек і сялянства, а некаторыя і да апошніх часоў ужывалі яе ў штодзённым жыцці, як сваю родную. Шляхта, хаця гаварыла папольску і лічыла сябе палякамі, аднак у стасунках з палякамі называла сябе “літоўскай...”; паміж імі жыло, хоць ужо несвядомае, пачуццё гістарычнай асобнасці» [5, с. 95]. Да гэтага трэба дадаць, што “пісьменнік 40-х гадоў XIX ст. Ян Чачот сведчыў

аб тым, што дзяды яго пакалення аддавалі перавагу беларускай мове” [2, с. 341].

Шматграннае ў палітычных, эканамічных, сацыяльных, культурна-моўных, нацыянальных, канфесіянальных адносінах жыццё краю для шляхты ўяўлялася як адзінае цэлае; усе народы і іх культуры бачыліся як арганічна складзеныя элементы адзінага сістэмнага ўтварэння. Гэтаму спрыялі талерантнасць беларусаў як асноўнага субстрату гэтага поліэтнічнага ўтварэння і захаваная з часоў Вялікага княства Літоўскага традыцыя верацярпімасці, хаця ёй прыйшлося перажыць у недалёкім мінулым нялёгкае часы.

Усякае дзеянне выклікае супрацьдзеянне. Ва ўмовах развіцця польскай культуры ў пачатку XIX ст. сярод апалячанай беларускай шляхты адчуваюцца мясцовыя сімпатыі, усё больш дае аб сабе знаць рэгіянальнасць. “Устанаўліваецца погляд на Беларусь як на зусім асобную правінцыю Польшчы, што не падабаецца польскім патрыётам з Варшавы” [3, с. 168]. У Віленскім універсітэце ствараюцца тайныя гурткі, якія ўзначальвалі Томаш Зан, Ян Чачот, Адам Міцкевіч. Галоўная накіраванасць іх дзейнасці – свабода роднага краю. Перадавая інтэлігенцыя бачыла сябе прыналежнай да польскай нацыі, аднак стаяла на пазіцыях краёвага патрыятызму – “ліцвінства”. Для яе карэнна польскае – абстрактнае, а рэальнае – краёвае пачуццё адзінства польскага, беларускага, летувіскага.

Для інтэлектуальнага жыцця Беларусі таго часу характэрнымі былі не столькі нацыянальная яго афарбоўка і сутнасць, колькі краёвасць з усім яе этнічным і канфесіянальным шматгалоссем.

Польская рэгіянальная ідэнтычнасць праяўлялася як мясцовая самабытнасць. *Gente Lithuanus (Ruthenus) natione Polonus* (паходжаннем ліцвін (русін), па нацыянальнасці – паляк) – у гэтым афарызме націск яўна быў на першай яго палове. Ліцвінамі лічылі сябе Адам Міцкевіч, Ігнат Дамейка, Яўстах і Канстанцін Тышкевічы, Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч, Францішак Багушэвіч і інш. Свае погляды яны ўвасобілі ў творах культуры, у якіх адлюстраваліся ўзаемаўплыў культурных традыцый сумежных народаў. У таварыстве шубраўцаў, што ўзнікла ў 20-я гг. XIX ст., «...адчуваўся мясцовы “літоўскі” патрыятызм у процілегласць польскай плыні, таму ў Варшаве не зусім былі задаволены кірункам таварыства шубраўцаў». У склад шубраўцаў уваходзілі перадавая моладзь, прафесура, вядомыя грамадскія дзеячы [2, с. 263–264]. Яны, між іншым, высмейвалі любоў палякаў да тытулаў і рознага роду званняў. Гэта быў толькі пачатак. Ліцвінства ўсё больш

умацоўвалася арганізацыйна. Яно выступала як краёвы патрыятызм і веставанне будучай нацыянальнай самасвядомасці.

Рускі гісторык М.Кастамараў сведчыць, што “Яўстах Тышкевіч разам з Уладзіславам Сыракомлем і Адамам Кіркорам стварылі віленскі гурток краёвых патрыётаў. Гэты гурток выклікаў вялікую нянавісць тамтэйшых польскіх патрыётаў, якія лічылі ў ягонай дзейнасці здраду агульнапольскай справе” [4, с. 217]. Як і іншыя яго аднадумцы, Я.Тышкевіч свядома ўжываў выраз “наша Літва і Беларусь”, цытаваў беларускую мову ў сваіх творах, актыўна збіраў беларускую культурную даўніну.

Гаворачы пра А.Міцкевіча, І.Дамейку, С.Манюшку, В.Ваньковіча, У.Сыракомлю, вядомы даследчык А.Мальдзіс сцвярджае, што мы не маем права навязваць ім, як і «... шмат іншым дзеячам культурнага памежжа XIX ст., наш сённяшні менталітэт. Ну не прайшлі яны яшчэ, не маглі прайсці шлях ад “тутэйшасці”, “краёвасці”, “літоўскасці” да беларускасці як нацыянальнага вызначэння. І мы не павінны тут парушаць прынцыпы гістарызму, гаварыць у дадзеным выпадку толькі аб элементах беларускасці» [6, с. 4]. Яны былі патрыётамі сваёй “малой айчыны”, “яны ішлі да Беларусі і, можа, дайшлі б, калі б нарадзіліся пазней. Але не дайшлі. І ў гэтым – трагедыя, ... трагедыя іх, бо было пілігрымства, туга па радзіме, трагедыя наша, бо Беларусь ад гэтага шмат страціла” [6, с. 6].

Для дзеячаў беларуска-польска-летувіскага памежжа таго часу было характэрна, што яны былі дзецьмі сваёй эпохі, калі яшчэ жылі традыцыі Вялікага княства Літоўскага, таму паняцце радзімы мела для іх не этнічны, а гістарычны характар, яно шматаблічнае і шматслойнае, як тагачасная гістарычная свядомасць. Як вядома, Беларуссю тады называлі Магілёўшчыну, Віцебшчыну, Полаччыну, а Літва разумелася не ў этнічным, а ў гістарычным сэнсе. Гэта Заходняя Беларусь і Віленшчына, сучасная Літва для сучаснікаў была Жмудзю.

Пра тое, што Адам Міцкевіч адчуваў сябе ліцвінам, добразычліва ставіўся да беларускага народа, яго мовы, напісана шмат. Ён перш за ўсё любіў свой край за гістарычнае мінулае, у сваіх паэмах паказаў прыклады патрыятызму і любові да Айчыны, увесь час падкрэсліваў, што любіць толькі тры мясціны, тры гарады: Навагрудак, Вільню і Рым [1, с. 12]. Такія дзеячы, як Я.Чачот, І.Дамейка і іншыя, таксама шчыра любілі беларускі народ, добра ведалі і карысталіся яго мовай, фальклорам. Яны адчувалі сябе

арганічнай часткай гэтага народа, хаця і не называлі яго сённяшняй назвай. Яны горача любілі сваю “малую Радзіму”, але ўспрымалі яе не этнічна, а гістарычна, як Літву. «Амаль адначасова ўзнікла і адчуванне сваёй “тутэйшасці” як першай ступені беларускай этнічнасці, нават нацыянальнага самаўсведамлення, адметнасці» [6, с. 57]. Усё часцей яны скіроўвалі ўвагу з тэрытарыяльна-гістарычнага аспекту разумення Радзімы на этнічны, на характэрныя асаблівасці свайго народа, сярод якога жылі і які любілі.

Усё гэта абумовіла характар і змест культурнага жыцця шляхецтва і значнай часткі магнатаў. Спалучэнне ўяўлення аб сваёй польскай нацыянальнай прыналежнасці, усведамленне сваёй гістарычнай літоўскай значнасці і разуменне сваёй роднасці з тутэйшым беларускім народам стварылі асаблівую культурную абумоўленасць іх існавання. Фактычна мела месца адгалінаванне краёвай культуры гэтых сацыяльных пластоў ад фармальна пануючага тады польскага культурнага эталона. Адбывалася дыверсіфікацыя культуры, калі пануючая культурная дамінанта веткавалася, вынікам чаго было ўтварэнне асаблівай субкультуры. У большай меры гэта датычыла той самай засцяпковай шляхты, якая цесна была звязана з культурным жыццём “тутэйшых”. Таму гэтая краёвая субкультура мела два полюсы: калі магнаты былі больш прыхільныя да польскасці, то шляхта – да культурных каранёў народа, сярод якога жыла, з якога выйшла. Можна сказаць, што, будучы ва ўлонні польскага культурнага прыцягнення, разглядаемая субкультура мела цераз ідэю краёвасці дастаткова змястоўную беларускую насычанасць. Сваё адлюстраванне і ўвасабленне гэты культурны феномен знайшоў у творчасці яго прадстаўнікоў, якія сталі ўсё больш звяртацца да вытокаў і формаў матэрыяльнага і духоўнага жыцця свайго народа.

Інтэлектуальныя колы беларускага краю сталі актыўна звяртацца да гісторыі Бацькаўшчыны, яе этнаграфіі і фальклору. З аднаго боку, гэта было праявай дэмакратызацыі вызваленчага шляхецкага руху, што шукаў апоры сярод беларускага сялянства, з другога – аказала сваё ўздзеянне ідэалогія рамантызму, якая прапаведвала старадаўнасць, народнасць, асвету. Романтизм унёс важкі ўклад у развіццё культуры Беларусі перш за ўсё тым, што спрыяў крышталізацыі нацыянальнага пачуцця, спалучэнню ў адзінае цэлае рэгіянальнасці і народнасці. Тая самая краёвасць стала набываць трывалую глебу, набіраць дакладны нацыянальна-культурны сэнс. Романтизм адраджаў сярэднявечнае адзінства зямлі, народнасці,

культурнай самабытнасці, гістарычнай годнасці, дзяржаўнасці. Таму прадстаўнікі рамантызму – ідэйна-мастацкага напрамку ў еўрапейскай культуры канца XVIII – першай паловы XIX ст. – выявілі шчыры інтарэс да беларускай мінуўшчыны і зрабілі многае для вывучэння гісторыі і этнаграфіі краю. Выдатнымі прадстаўнікамі рамантызму на беларускай зямлі былі Адам Міцкевіч, Уладзіслаў Сыракомля, Ян Баршчэўскі, Аляксандр Рыпінскі і іншыя ў літаратуры, Ян Дамель, Валенцій Ваньковіч, Вікенцій Дмахоўскі, Міхал Андрыёлі ў выяўленчым мастацтве.

Культуратворчая дзейнасць рамантыкаў дала добры плён. Многія прадстаўнікі інтэлектуальнага жыцця адчулі ў сабе патрэбу знайсці шляхі спалучэння з народамі, у якім бачылі галоўнае багацце свайго краю. Узнікла пачуццё сваёй няўдзячнасці гэтаму народу. Такая пазіцыя вяла да актыўнага стаўлення адносна грамадскага жыцця, да спроб добрымі справамі праявіць сябе на ніве культуры дзеля народнага дабрабыту. Аднак такія лепшыя намеры не знаходзілі падтрымкі з боку ўлад, якія праводзілі сваю палітыку. Царскі ўрад “...не давяраў мяшчанству і таму шляхецтву, якое не пераставала адчуваць сябе звязаным з беларускай нацыянальнасцю, але дрэнна разбіралася ў нацыянальных і рэлігійных асаблівасцях краю” [2, с. 267–268]. Зразумела, да гэтага трэба дадаць уціск з польскага боку. Таму лагічным вынікам такога становішча з’явілася абуджэнне нацыянальна-культурнай самасвядомасці “тутэйшых” і імкненне іх прадстаўнікоў заявіць аб правах роднага ім народа на вартае лепшага існавання.

Ва ўмовах фарміравання беларускай нацыі на пачатак другой паловы XIX ст. прыходзіцца ўзнікненне нацыянальнага руху на Беларусі. У ім вылучыліся буржуазна-дваранскі і рэвалюцыйна-дэмакратычны кірункі. Першы абуджаў у асяроддзі беларускай інтэлігенцыі нацыянальную самасвядомасць, цікавасць да беларускай мовы і культуры. Другі быў звязаны з сялянскім змаганнем супраць прыгонніцтва. Дзеля сваёй дзейнасці, аб’яднання сіл і згрупавання інтарэсаў прадстаўнікі гэтых кірункаў пачалі ствараць культурна-асветніцкія суполкі і рэвалюцыйныя арганізацыі, якія прымалі ўсё больш нацыянальную афарбоўку. У іх складзе былі выхадцы з розных грамадскіх колаў, якія, нягледзячы на адрозненні ў прыватных меркаваннях, зыходзіліся ў галоўным – у неабходнасці сацыяльнага і культурнага пад’ёму краю. Так, у 1863 г. “у Вільні мы бачым рэвалюцыйны камітэт, у склад якога ўваходзіць, між іншым, капітан генеральнага штаба Людвіг

Звяждоўскі, Эдмунд Вярыга, Канстанцін Каліноўскі (абодва юрысты), доктар Баляслаў Длускі, памешчык Зыгмунт Чаховіч, інжынерны афіцэр Якаў Казела. Гэта ў значнай ступені сапраўдныя беларусы, але паланізаваныя” [2, с. 279]. Мы бачым прыклад таго, што шлях да Беларусі быў не прасты. Перайсці ад паланізаванасці да беларускасці ў складаных абставінах таго часу было няпроста. Занадта няроўныя былі палітычныя і культурныя магчымасці. І самадзяржаўе, і польскія шавіністы не былі зацікаўлены ў інстытуцыялізацыі беларускага нацыянальна-культурнага руху. Больш таго, яны не збіраліся выпускаць “тутэйшых” з-пад сваёй апекі. Таму калі і былі культурныя захавы ў адносінах да беларусаў, то гэта былі не зусім шчырыя прыёмы. Так, напярэдадні паўстання 1863 г. “абодва бакі як бы спахапіліся ... і ўспомнілі пра тое, што імі забыты галоўны элемент краю, карэннае яго насельніцтва – беларускі мужык” [2, с. 392]. І таму процілеглыя бакі пачалі выпускаць друкаваныя літаратурныя творы на беларускай мове, галоўным чынам агітацыйную літаратуру.

Далучэнне Беларусі да Расійскай імперыі мела сваім наступствам тое, што канкурэнцыю ўплыву польскай культуры стала складаць руская. Па-першае, яна была інструментам культурнай палітыкі, якую з розным поспехам праводзілі новыя ўлады, – сістэмай практычных мерапрыемстваў, фінансуемых, рэгулюемых і ажыццяўляемых дзяржавай, што было накіравана на развіццё і павелічэнне культурнага ўплыву. Па-другое, у пачатку XIX ст. руская культура ўзяла магутны разгон, яна вызначалася дынамізмам і багаццем формаў; наогул, гэтае стагоддзе – яе “залаты век”. Не дзіва, што ў асяродку мясцовай інтэлігенцыі паўстала цікавасць да яе, некаторыя прадстаўнікі апошняй сталі працаваць на яе ніве. Так, “сярод больш маладога пакалення шубраўцаў варта адзначыць некалькі асоб, якія пазней мелі даволі вядомае імя ў рускай літаратуры, – вядомага прафесара ўсходніх моў і знакамітага публіцыста Сянькоўскага, славутага Булгарына, Пржылоўскага і некаторых іншых. Асобныя працягвалі сваю дзейнасць на месцы, у родным краі. Так, вядомы гісторык г. Вільні і Віленскага універсітэта Міхаіл Бялінскі жыў у Вільні” [2, с. 266].

Крышталізавалася разуменне таго, што культура беларусаў – гэта не дадатак да чыесці культурнай дамінанты, а своеасаблівы і самабытны спосаб развіцця іх жыццёвых патэнцыялаў, арганізацыі матэрыяльнага і духоўнага быцця. Адначасова гэтая культура ў

сваім станаўленні не была ізалявана, яна вытрымала выпрабаванні акультурацыі і культурнага абмену. Многія яе дасягненні ўвайшлі ў культурную скарбніцу суседніх народаў. Меў месца шматбаковы ўзаемаўплыў культур беларуска-славяна-балцкага сумежжа на розных узроўнях і ў розных формах.

Такім чынам, вышэйадзначаныя працэсы стварылі ўмовы да аб'ектыўнага погляду на этнічна-культурнае развіццё беларускага народа.

1. *Adomas Mickevicius Lietuvoje: albumas.* – Vilnius, 1999.

2. *Доўнар-Запольскі, М.В.* Гісторыя Беларусі / М.В.Доўнар-Запольскі. – Мн., 1994.

3. *Ігнатоўскі, У.М.* Кароткі нарыс гісторыі Беларусі / У.М.Ігнатоўскі. – Мн., 1992.

4. Цыт.па кн.: *Котлярчук, А.* Швэды ў гісторыі й культуры беларусаў / А.Котлярчук. – Мн., 2002.

5. *Ластоўскі, В.Ю.* Кароткая гісторыя Беларусі / В.Ю.Ластоўскі. – Мн., 1992.

6. *Мальдзіс, А.* Тры радзімы Ігнацага Дамейкі / А.Мальдзіс // Кантакты і дыялогі. – 2000. – № 7–8.